

लेखककी स्वास्ती उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन

कोपिला दहाल

परीक्षा क्रमाङ्क : २८०६२७/०७३

त्रि.वि. दर्ता नं.: ९-२-५०४-४३-२००९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली शिक्षा अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टर नेपा.शि. ५४४
पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

२०७३/२०१६

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

प्रतिबद्धतापत्र

यस शोध प्रतिवेदन भित्रका सामग्रीहरू कहीं कतैबाट साभार गरिएको छैन । यसका कुनै पनि अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन् । तसर्थ यो शोध प्रतिवेदन नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

.....

कोपिला दहाल
(शोधार्थी)

मिति : २०७३/०८/०७

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली शिक्षा अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको नेपा. शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको प्रस्तुत 'लेखककी स्वास्नी उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्य शोधार्थी कोपिला दहालले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

डा. राजेन्द्र खनाल
(शोधनिर्देशक)

मिति : २०७३/०९/०६

Dev 21, 2016

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली शिक्षा अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको नेपा. शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ शोधार्थी कोपिला दहालद्वारा प्रस्तुत 'लेखककी स्वास्नी उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्य उक्त प्रयोजनका लागि उपयुक्त भएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र. सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)
२.	प्रा.डा. शर्वराज आचार्य (शोध विशेषज्ञ)
३.	डा.राजेन्द्र खनाल (शोधनिर्देशक)

मिति : २०७३/०९/१८

Jan 2, 2017

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली शिक्षाको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्रले लैङ्गिक अध्ययनको क्षेत्रमा जिज्ञासा राख्ने सबैमा सहयोग पुग्ने आशा राखेको छु । आफ्ना समस्या र बाध्यतालाई पन्छाएर, जतिसुकै थकित अवस्थामा पनि यस शोधपत्रको सुरुको अवस्थादेखि, शोधपत्रको शीर्षक चयन, शोधप्रस्ताव लेखन र शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप दिने समयसम्म उत्साहबद्धक प्रेरणा सहित कुशल निर्देशन गर्नुहुने आदरणीय गुरु डा. राजेन्द्र खनालप्रति हार्दिक कृतज्ञता र सम्मान प्रकट गर्दछु । उपयुक्त शोधप्रस्तावको शीर्षक स्वीकृत गरी शोधका लागि अवसर प्रदान गर्नु हुने तथा त्यसमा उत्पन्न भएका समस्याहरूलाई समाधान गराउँदै थप हौसला प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू तथा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई तथा विषय समितिका अध्यक्ष प्रा.डा. पारसमणि भण्डारीलगायत विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शिक्षा नै सन्तानको उज्जल भविष्यको मार्ग हो भन्दै अनेक दुःख कष्ट सहेर भए पनि मलाई अलिकति पनि विचलित नगराई उच्च शिक्षा प्राप्तिमा निरन्तर हौसला प्रदान गर्नुहुने मेरा बुबा उपेन्द्र दहाल र आमा घनमाया दहालप्रति सदा ऋणी छु । मेरो शोधपत्र लेखनमा निरन्तर सहयोग गर्ने आत्मीय साथीहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शुद्धसँग टड्कन गरिदिनु हुने विपिन सुवेदीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मिति : २०७३/०९/०६

.....
कोपिला दहाल
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर

शोधसार

‘लेखककी स्वास्नी उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यो शोधकार्य लेखककी स्वास्नी उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययनमा सीमित रहेको छ । यस शोधकार्यमा लेखककी स्वास्नी उपन्यासमा लैङ्गिक अवस्थाको पहिचान गर्नु, लेखककी स्वास्नी उपन्यासको लैङ्गिक चेतना विश्लेषण गर्नु र लैङ्गिक दृष्टिले लेखककी स्वास्नी उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको मूल्याङ्कन गर्नु जस्ता उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधको पुस्तकालयीय सामग्री सङ्कलन कार्यमा अध्ययनलाई प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा विश्लेषणात्मक र वर्णनात्मक विधि उपयोग गरिएको छ । यस शोधमा प्राथमिक सामग्रीको रूपमा यम्बुरी बुक प्वाइन्टद्वारा प्रकाशित प्रगति राईको *लेखककी स्वास्नी* उपन्यासलाई लिइएको छ भने लैङ्गिक विषयसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तक, शोध प्रतिवेदन, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख रचना, शोध निर्देशकको परामर्शलाई द्वितीयक स्रोतको रूपमा लिइएको छ । सात अध्यायमा संरचित प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय एकमा शोधको परिचय, अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक प्रारूप, अध्याय तिनमा अध्ययनविधि र प्रक्रिया, अध्याय चार, पाँच र छमा शोधमा राखिएका उद्देश्यको विश्लेषण तथा अध्याय सातमा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिताहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

लेखककी स्वास्नी उपन्यासलाई लैङ्गिक भूमिकाको आधारमा हेर्दा, उत्पादक, अनुत्पादक, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, भूमिकामा महिला पुरुषको समान सहभागिता पाइँदैन । पात्रगत दृष्टिले तुलना गर्दा महिला र पुरुषमा समान सहभागिता रहेको देखिन्छ । उपन्यासमा अधिकांश पात्रहरू पितृसत्तात्मक मानसिकताबाट ग्रसित भएको पाइन्छ । भाषिक प्रयोगको दृष्टिकोणले हेर्दा, शिक्षित, अशिक्षित वर्गले बोल्ने भाषा, साहित्यकारले बोल्ने भाषाको साथै ग्रामीण समुदायका व्यक्तिले बोल्ने भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । उपन्यासमा सरल र छोटो वाक्यगठन प्रक्रिया पाइन्छ साथै आगन्तुक शब्द, अनुकरणात्मक तथा ठेट नेपाली शब्द प्रयोग गरेको पाइन्छ । लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा महिला र पुरुषलाई फरक फरक तवरबाट हेरिएको पाइन्छ ।

परम्परावादी मान्यता र आदर्शवादी सोचाइ नभएका व्यक्तिहरूबाट महिलामाथि हिंसा भएको पाइन्छ । कतिपय अवस्था र स्थानमा महिलाले नै महिलाको हिंसा गर्न खोजेको देखिन्छ । उपन्यासको अन्त्यमा पितृसत्तात्मक समाजमा हुने दमन र हिंसाका विरुद्ध महिलाहरूले पनि आवाज उठाउन सक्छन् भन्ने कुरा नुमा, सुधा र उनका संस्थाका साथीहरूको अभियानबाट स्पष्ट हुन सकिन्छ ।

विषयसूची

	पृष्ठ सङ्ख्या
अध्याय एक : शोधपरिचय	१-६
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याकथन	३
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	३
१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता	४
१.५ शोधकार्यको परिसीमा	५
१.६ अध्ययनको रूपरेखा	६
अध्याय दुई : पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक प्रारूप	७-३७
२.१ परिचय	७
२.१.१ पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाको पुनरावलोकन	७
२.१.२ शोधकार्यको पुनरावलोकन	१०
२.२ पूर्वकार्य पुनरावलोकनको महत्त्व	२०
२.३ लैङ्गिक अध्ययनको सैद्धान्तिक प्रारूप	२१
२.३.१ लैङ्गिकताको परिचय	२१
२.३.२ लिङ्ग	२३
२.३.३ लैङ्गिकता	२४
२.३.४ लिङ्ग र लैङ्गिकता विचको फरक	२६
२.४ लैङ्गिक अध्ययनको क्षेत्र	२७
२.५ लैङ्गिक अध्ययनका आधारभूत मान्यताहरू	२८

२.६	लैङ्गिक भूमिका	२९
	२.६.१ उत्पादक भूमिका	३०
	२.६.२ पुनरुत्पादक भूमिका	३०
	२.६.३ सामुदायिक भूमिका	३१
२.७	लैङ्गिक समानता र समता	३१
	२.७.१ लैङ्गिक समानता	३१
	२.७.२ लैङ्गिक समता	३३
२.८	सशक्तीकरण	३४
२.९	जेन्डरको भाषा	३६

अध्याय तिन : अध्ययनविधि र प्रक्रिया **३८-४०**

३.१	अध्ययनविधि	३८
३.२	सामग्रीका स्रोत	३८
	३.२.१ प्राथमिक स्रोत	३८
	३.२.२ द्वितीयक स्रोत	३९
३.३	सामग्री सङ्कलन विधि	३९
३.४	विश्लेषण प्रक्रिया	४०

अध्याय चार : उपन्यासमा रहेको लैङ्गिक अवस्था **४१-६३**

४.१	उपन्यासमा रहेको लैङ्गिक अवस्था	४१
४.१	कथानक	४१
४.२	चरित्रपरक अध्ययन	४५
	४.२.१ नुमा	४५

४.२.२ सुशान्त	४७
४.२.३ सोमा	४८
४.२.४ आशा	४८
४.२.५ प्रभाकर	४९
४.२.६ दिवाकर	४९
४.२.७ सुधा	४९
४.३ लैङ्गिकताको अवस्था	५०
४.४ लैङ्गिक भूमिका	५२
४.४.१ उत्पादक भूमिका	५२
४.४.२ पुनरुत्पादक भूमिका	५३
४.४.३ सामुदायिक भूमिका	५४
४.५ लैङ्गिक अवस्था	५४
४.५.१ यौनिकता	५५
४.५.२ हिंसा	५७
४.५.३ अधीनता	५९
४.५.४ विभेद	६१
अध्याय पाँच : उपन्यासमा रहेको लैङ्गिक चेतना	६४-६८
५.१ लैङ्गिक समानता	६४
५.२ वैचारिक परिवर्तन	६५
५.३ उपन्यासमा शसक्तीकरण	६६

अध्याय छ : उपन्यासमा प्रयुक्त लैङ्गिकताको भाषा	६९-७२
६.१ हिंसाजन्य भाषा	६९
६.२ संवेदनशील भाषा	७१
६.३ समानताकेन्द्री भाषा	७१
अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता	७३-७७
७.१ सारांश	७३
७.२ निष्कर्ष	७५
७.३ उपयोगिता	७६
७.३.१ नीतिगत तह	७७
७.३.२ प्रयोगगत तह	७७
सन्दर्भसूची	

सङ्क्षेप र पूर्ण रूप

सङ्क्षेप रूप	पूर्ण रूप
पृ.	पृष्ठ
अ.प्र.	अप्रकाशित
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपा.शि.	नेपाली शिक्षा
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
प्रा.	प्राध्यापक
डा.	डाक्टर
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय